

Demokratia ja etniset konfliktit Vanhasen parasta alaa

■ JP Roos

Tatu Vanhanen: *Globaalit ongelmat. Evoluutiivisten juurten etsintää*. Terra Cognita 2008.

Monet professorit tuhraavat eläkevuosiaan elämäkertoihin. Tatu Vanhanen on tehnyt järkevemmän ratkaisun: hän on koonnut elämäntyönsä yksin kansiin suomeksi. Pääosa Vanhasen tutkimuksista on ilmestynyt englanniksi. Niitä tunnetaan luvattoman vähän Suomessa, paitsi siltä osin kun kyse on älykkydestä ja sen kansallisista vertailuista. Kansainvälisesti Vanhanen on arvostettu tutkija ja hänen demokraatiaindeksiään käytetään kohtuullisen laajasti. Kaiken kaikkiaan Vanhanen on julkaissut toistakymmentä teosta englanniksi, mutta yleensä melko marginaalisilla kustantajilla. Poikkeuksena ovat hänen demokraatiatutkimuksensa (Routledge) sekä älykkyuden ja kansojen varallisuuden yhteyttä koskeva ensimmäinen kirjansa (Praeger).

Vanhasen elämäntyö on helposti ryhmitettävissä neljän teeman alle: demokratia, etniset konfliktit, sukupuolten poliittinen valta sekä viimeisimpänä älykkyys ja sosioekonominen kehitys. Juuri näistä neljästä teemasta hän kirjoittaa kirjassaan *Globaalit ongelmat*. Kirja on erittäin selkeästi ja ymmärrettävästi kirjoitettu, kuten Matti Wiberg *Helsingin Sanomien* arvostelussaan (12.5.2008) kirjoittaa. Jopa täysin kvantitatiivista tutkimusta ymmärtämättömät tutkijat voivat seurata tekstiä. Jokaisessa teemassa kehitetään ensin indeksi tai et-

sitään kansainvälisiä vertailevia tilastoja, sitten lasketaan korrelaatioita ja enimmillään tehdään regressioanalyysi, jossa on yksi ainoa selittävä muuttuja. Aina lähdetään liikkeelle kahdesta tai useammasta teoriasta, joiden perusteella voidaan muodostaa testattavia hypoteeseja. Vanhanen vertailee omia, evoluutioteoriaan perustuvia hypoteesejaan yleensä alansa hallitsemien teorioiden perusteella johdettuihin hypoteeseihin.

Kirjan avauksena on melko suppea ja riittämätön evoluutioteorian ja sen yhteiskuntatieteellisen relevanssin esittely. Vanhanen ei ole jaksanut seurata alan tuoreinta keskustelua, siksi monet tavattoman kiinnostavat, esimerkiksi yhteistyön evoluutiivista perustaa koskevat keskustelut, eivät juurikaan näy taustakeskusteluissa. Vanhanen ei käsittele myöskään yhteiskuntatieteiden valtasuuntauksia: esimerkiksi ”biopolitiikka” on Vanhasella valtio-opin sosiobiologinen tutkimussuuntaus, ei suinkaan Michel Foucault’n käyttämä käsite! Toisaalta Foucault oli puolestaan tietämätön biologiaa soveltavista valtio-oppineista.

Vanhanen on aina kirjoittanut harkitsevasti ja hillitysti. Hän ei polemisoi, vaan pyrkii kirjoittamaan toteavasti. Lukijan on siksi myös helppo löytää hänen heikot kohtansa, toisin kuin sosiologiassa usein on asian laita. Olen arvostellut aiemmin (Roos 2007) positiivisesti Richard Lynnin ja Vanhasen kirjaa *IQ and Global Inequality* (2006), joka mielestäni on Vanhasen paras teos. Toinen hieno ja merkittävä asia on, että Vanhasen aiheet ovat verkossa kenen tahansa käytettävissä. Mikään ei siis estä asettamasta aivan erilaisia hypotee-

seja kuin Vanhanen ja vertailemasta niitä hänen tulostensa kanssa.

Globaalit ongelmat -kirjan neljästä aihealueesta kaksi on minus-ta vakuuttavaa ja kaksi vähemmän vakuuttavaa. Demokratiaa sekä älykkyuden ja kehityksen suhdetta koskevat tutkimukset ovat uskoakseni merkittäviä ja niillä tulee olemaan jatkossakin käyttöä. Etnisiä konflikteja ja naisten poliittista aliedustusta koskevat tutkimukset ovat ongelmallisempia.

Kaikkiin aiheisiin liittyy se perusongelma, ettei niissä kehitetä varsinaista selitysmallia, vaan ainoastaan esitetään kahden muuttujan välinen yhteys ikään kuin vakuuttavana näyttönä. Yhteiskuntatieteissä kahden kausaalisuhteet eivät ole yksiselitteisiä ja varmoja. Jotkut yhteydet alkavat olla jo sen kaltaisia, että niitä voidaan pitää todistettuina, mutta useimmat eivät. Useimpien kohdalla pätee myös se, että yhteys voidaan helposti nollata jonkin kolmannen muuttujan avulla. Vanhasen entinen tutkimusapula, nykyään sosiaalitutkimuksen menetelmien professori Pertti Töttö on harrastanut tällaista paljonkin pyrkiessään osoittamaan, ettei älykkyuden merkitys ehkä sitenkään ole niin iso (Töttö 2006).

Joka tapauksessa on selvää, että kahden muuttujan välisen yhteyden osoittaminen pitäisi olla prosessin alku: tämän jälkeen on sitten yhteyttä ”elaboroitava”. Vanhasen vaihtoehto on pohtia residuaaleja eli katsoa niitä havaintoyksikköjä, jotka merkittävästi poikkeavat ennustetusta yhteydestä. Tämä on järkevää kun kyseessä ovat maat, joiden suhteen eroja voidaan pohtia. Mutta mikäli esimerkiksi tutkimme älykkyuden ja kehityksen välisiä suhteita, äärimmäinen kor-

ruptio saattaa sotkea tuloksia. Silloin tarvitaan joko erillinen korruptiomittari – mitä Vanhanen ei käytä, vaikka sellainen olisi olemassa – tai äärimmäisen korruptoituneet maat voidaan jättää analyysin ulkopuolelle.

Päiväntasaajan Guineasta on löytynyt runsaasti öljyä, mutta sen presidentti on ominut öljytulot itselleen ja sukulaisilleen. Jos tällainen tapaus otetaan mukaan analyysiin, lopputulos on harhaanjohtava. Residuaalien pohtimisen hyöty riippuu käytetystä informaatiosta ja sen laadusta. Tässä Vanhanen on epätasainen: hän tuntee melko hyvin vaikkapa Intiaa, mutta jotkin muut maat saavat paljon pinnallisemmän kohtelun.

On kiistämätöntä, että älykkyydellä on merkitystä taloudellisen ja inhimillisen kehityksen kannalta (ks. Roos 2007). Yhteydet eivät kuitenkaan ole välttämättä niin yksinkertaisia kuin Vanhanen ajattelee. Tosin hän ei tarkastele enää pelkästään yhteyttä taloudellisen kehityksen ja ÄO:n välillä, vaan tuo mukaan ”inhimillisen kehityksen” ja sen indikaattorit. Toisaalta kannattaisi vielä enemmän selvittää sitä, mistä älykkyyksmittaukset ovat peräisin ja miksi melko suppeitakin tutkimuksia voidaan käyttää kansallisesti edustavina. Edelleenkin älykkyyksmittauksia on helppo tehdä, ja niitä tehdään paljon monissa maissa, mutta laajat edustavat väestöä koskevat tutkimukset ovat harvinaisia ja esimerkiksi Afrikassa älykkyyksmittauksia ei (enää) juurikaan tehdä. Vanhasen kannattaisi mitä pikimmin ottaa mukaan PISA-mittaukset analyysiinsä, koska ne ovat käytännössä samoja kuin ÄO-mittaukset (ks. Tötö 2005).

Älykkyyden osalta yhteys evoluutioteoriaan on oikeastaan toisijainen, ainakin Vanhasen pohdintoissa. Älykkyys on keskeinen ihmisen sopeuma ja sen kehitys on päätekijänä ihmiskunnan pitkässä historiassa. Aina ei kuitenkaan ymmärretä, että periaatteessa valtaosa ihmisistä on suurin piirtein yhtä älykkäitä, siis yhden tai kahden standardipolkeaman päässä keskiarvosta. Suuret poikkeukset kumpaankin suuntaan ovat harvinaisia, eikä niillä ole juurikaan ollut merkitystä ennen kuin parina viime vuosituhantena.

Vanhaselle älykkyys on vain yksi ihmissuuntoon keskeisesti kuuluva ominaisuus, joka vaihtelee maittain ja kansakunnittain. Hän vertaa maakeskiarvoja, vaikka todennäköisesti erot ovat luonteeltaan etnisiä. Hänen hypoteesinaan on, että mitä korkeampi keskimääräinen älykkyys jollain maalla on mitattu, sitä korkeampia arvoja saavat myös inhimillisen kehityksen indikaattorit. Entä löytyykö älykkyydelle vielä jotain riippumattomia selittäjiä ja miten älykkyyteen mahdollisesti voidaan vaikuttaa? Jos on niin, että hyvällä ravitsemuksella ja peruskoulutuksella älykkyyttä voidaan nostaa erityisesti silloin kuin keskiarvot ovat alhaisia, niin tämä on tärkeä tieto.

Suomen PISA-tulokset viittaavat siihen, että vähän tyhmempiäkin väestöjä voidaan kouluttaa niin, että heillä on hyödyllisiä valmiuksia kansakunnan kehityksen kannalta. Hyvällä ravitsemuksella on myös osoitettu olevan positiivisia vaikutuksia. Erot eivät kuitenkaan kokonaan poistu. Eikä niiden tarvitsekaan: riittää kun pääsemme tasolle, jossa eroilla ei enää ole esimerkiksi köyhyyden kannalta tuhoisia vaikutuksia.

Demokratiatutkimuksen kohdalla Vanhanen esittää seuraavan evoluutioteoreettisen perushypoteesin: demokratisoituminen liittyy valtaresurssien riittävän tasaiseen jakautumiseen. Hän vertaa tätä Seymour Martin Lipsetin hypoteesiin siitä, että demokratisoitumista määrää taloudellinen kehitys tai Larry Diamondin vaihtoehtoista versiota, jossa selittäjänä on hyvinvointi. Meillä on siten kolme melko yksinkertaista hypoteesia joita voidaan verrata.

Tähän tarvitaan Vanhasen hypoteesin osalta kahden muuttujan muodostamista: toisaalta valtaresurssien jakautumista koskeva muuttuja, toisaalta demokratiaa koskeva muuttuja. Edellistä Vanhanen mittaa kolmannen asteen koulutuksella, lukutaidolla, perheviljelmien osuudella sekä muiden kuin maatalouden valtaresurssien jakautuman tasaisuudella. Jälkimmäistä Vanhanen mittaa kahdella tekijällä: osallistumisasteella eli vaaleihin osallistumisella ja kilpailuasteella eli pienempien puolueiden osuudella kaikista äänistä. Jos jompikumpi arvoista on nolla, maan indeksi-arvo on nolla. Tämän lisäksi määritellään alarajat demokraattisuudelle.

Mittari on yksinkertainen ja helppo laatia, mutta en ole kovin vakuuttunut siitä. Se tunnistaa yksipuoluejärjestelmän, mutta entä jos maassa on kaksi suurta pseudopuoluetta joiden välinen kilpailu estää poliittisten mielipiteiden esiintulon (Yhdysvallat) tai jos osallistuminen on pakollista?

Joka tapauksessa Vanhanen voi osoittaa, että hänen selityksensä (valtaresurssien jakautuminen) selittää demokratiaa paljon paremmin kuin Lipsetin tai Diamondin

teoriat. Tämä lienee valtio-opillisesti merkittävä tulos, varsinkin kun Lipsetistä ja Diamondista keskustellaan paljon enemmän kuin Vanhasesta. Kiinnostavaa olisi tietysti jatkaa tästä eteenpäin, muutenkin kuin residuaalien avulla.

Toinen kiinnostava tulos on, ettei demokratia ole mikään autuaaksi tekevä juttu esimerkiksi taloudellisen kehityksen kannalta. Köyhimmissä maissa on sekä demokratioita että diktatuureja. Näiden ryhmien poistamisen jälkeen yhteys taloudellisen ja inhimillisen kehityksen sekä demokratian välillä on kuitenkin varsin vahva. Koko aineiston osalta Vanhasen hypoteesi on parempi kuin Lipsetin ja Diamondin, kun taas rikkaimpia maita tarkastellessa Lipset pärjää paremmin.

Tässä nämä kaksi Vanhasen merkittävää tutkimuspanosta, joissa uskoakseni hänen työllään tulee olemaan pysyvä merkitys. Sitten tulevat kirjan kaksi muuta teemaa: etniset konfliktit, nepotismi ja etninen jakautuminen sekä naisten poliittinen aliedustus.

Etniset konfliktit Intiassa ovat kiinnostaneet Vanhasta kaikkein pisimpään aina liseniaattityöstä asti. Hän on kirjoittanut etnisestä nepotismista, josta voitaneekin myös käyttää sanaa rasismi. Vanhasen hypoteesi on seuraava: etninen väkivalta korreloi positiivisesti väestön etnisen heterogeenisyyden kanssa, joka mittaa epäsuorasti etnisen nepotismin astetta yhteiskunnassa. Tämä on minusta kehäpäättelmä tai tekninen korrelaatio: etnistä (siis etnisten ryhmien välistä) väkivaltaa ei taatusti voi olla, jos väestö on etnisesti homogeenistä. Ja lienee odotettavissa, että jos etnisiä ryhmiä on paljon, niin vä-

kivaltaa voisi olla enemmän (päävastainenkin tulos olisi kiinnostava). Enemmänkin olisin kiinnostunut siitä, milloin etnistä väkivaltaa on paljon jos väestö on etnisesti heterogeenistä ja milloin sitä on vähän – eli pyrkimyksestä analysoida mahdollista etnistä nepotismia sinänsä. Tästä voidaan myös esittää evoluutioteoreettisia hypoteeseja muun muassa resurssien niukuudesta, etnisten ryhmien kilpailuasetelmista tai lisääntymisstrategioista. Vanhasen hypoteesi on liian yksinkertainen. Se tuottaakin odotetun tuloksen, jossa korrelaatio on korkea ja positiivinen. Residuaaleja tarkastellessa havaitaan, että yllättäen korkeimmat väkivallan asteet löytyvät keskikastista (Irak, Afganistan, Serbia, Venäjä) ja alhaisen heterogeenisyyden maista, kuten Burundi, Ruanda ja Egypti, mutta ei siis kaikkein heterogeenisimmistä maista. Vanhanen esittää päätelmissään, että etninen heterogeenisyys on tästä huolimatta paras selittäjä, eikä etnisiä konflikteja voida poistaa, koska etnistä nepotismia tulee aina olemaan.

Vanhasen kirjan triviaalein osa koskee naisten poliittista aliedustusta. Vanhasen hypoteesi ei tässä ehkä ole virheellinen, mutta pahasti mutkia oikaiseva: naisten poliittisen vallan vähäisyys johtuu viime kädessä anisogamiasta eli siitä, että naisten ja miesten sukusolut ovat erikokoisia. Biologit määrittävät sukupuolen juuri anisogamian perusteella: ne yksilöt, joilla on isot sukusolut ovat naaraita ja ne, joilla on pienet sukusolut, ovat koiraita. Useimmissa lajeissa suuremmat sukusolut korreloivat suuremman hoivan kanssa. Vanhanen esittää, että tästä sukusolujen keskinäisestä kilpailusta (miehen siit-

tiöt kilpailevat pääsystä naisen sukusoluun) seuraa miesten kilpailu naisista, joiden taas kannattaa valita mies, jonka kanssa saa parhaita mahdollisia jälkeläisiä. Seuraavaksi naiset sitten omistautuvat näiden jälkeläisten hoivaamiselle ja kasvattamiselle, joten miehille jää muita tehtäviä, jotka vaativat voimaa ja ponnistuksia. Näin vähitellen, poliittisen järjestelmän monimutkaistuessa, naiset ovat jääneet siitä syrjään, kunnes jotain alkoi taapahtua pari sataa vuotta sitten. Tätä ”jotain” Vanhanen ei sitten ollenkaan pohdi.

Samantyyppinen teoria on imetämissteoria, jonka mukaan se, että naiset jatkuvasti imettivät lapsiaan vaikutti siihen, että he eivät voineet hoitaa yhteisiä asioita. Moderni darwinistinen seksuaalivalintaan perustuva lähtökohta on, että miehet ja naiset harjoittavat kumpikin valintaa, mutta katsovat eri resurssitekijöitä ja ovat eri tavalla seksuaalisesti aktiivisia. Eli lyhyesti: miehet hakevat kauniita ja hedelmällisiä naisia ja naiset taas hyviä resursseja (nykyään taloutta ja luotettavuutta sekä myös hoivaa ja huolehtimista, aikaisemmin vaikkapa fyysistä voimaa ja metsästyshököjä). Tästä seuraa melko suoraan, että miehille poliittiset resurssit ovat tärkeämpiä kuin naisille.

Vanhasen hypoteesi on: ”seurausena evoluution tuottamista sukupuolten välisistä käyttäytymiseroista naiset ovat aliedustettuina kaikissa kansallisissa parlamenteissa”. Tässä muodossa hypoteesin jälkimmäinen osa osoittautuu (vielä) todeksi. Se ei kuitenkaan oikeuta sanomaan ensimmäisestä osasta mitään. Ja lienee vain ajan kysymys, milloin joissakin parlamenteissa suhde kääntyy päinvastaisek-

si (Ruanda ja Ruotsi ovat jo hyvin lähellä; meillä Suomessa on tällä hetkellä hallitus, jonka ministerien enemmistö on naisia). Evoluutioteoria voisi tuottaa moni kiinnostavia ja spesifejä hypoteeseja evoluution ja naisten poliittisen edustuksen välillä (esimerkiksi sen, että maissa, joissa naiset keskittyvät eniten hoitamaan lapsia, naisilla on myös vähiten poliittista merkitystä), mutta Vanhanen on tyytynyt liian yksinkertaiseen yhteyteen, josta hänen aineistonsa ei sano mitään varmaa.

Aineiston tulokset ovat sinänsä kiinnostavia. Vanhasen lopputulema, että hänen demokratiaindeksiään voisi kehittää lisäämällä siihen naisten poliittisen edustuksen, on erinomainen. Harmi, ettei hän käytä tätä uudistettua demokratiaindeksiään demokratialuvussa.

Vanhasen kirja edustaa evoluutioteorian yhteiskunnallisen soveltamisen nykytilaa sekä hyvässä että pahassa. Se osoittaa, että evoluutioteorialla on annettavaa, mutta se osoittaa myös, että jos tätä antia ei kehitetä tarpeeksi pitkälle niin tulokset ovat kyseenalaisia. Tässä Vanhasen kaikki neljä teemaa ovat mielestäni puutteellisia. Tarvitaan kunnon malleja, joissa evoluutiomuuttajat ovat mukana tai joissa mallit on muodostettu evoluutioteoreettisesti.

Vanhasen fundamentaalinen pessimismi on teoksen toinen ongelma. Hänen sanomansa on, että koska evoluutio on tuottanut ihmisloukkaan tiettyjä ominaisuuksia (sukulaisten suosimisen, etnisen nepotismin, sukupuolten väliset käyttäytymiserot, valta- ja seksuaalisia resursseja koskevan kilpailun), niin köyhyyttä, väkivaltaa eikä sukupuolten välisiä valtaeroja voida poistaa. Tässä Vanha-

nen erehtyy mielestäni pahasti. Me voimme osoittaa varsin paljon sekä positiivisia että negatiivisia esimerkkejä evoluution tuottamien luonteenpiirteiden vaikutuksista ja niiden korjaamisesta. Pohjoismaiden hyvinvointivaltio on esimerkiksi parhaimmillaan osoittanut, että se pystyy halutessaan poistamaan toimeentulon vähimmäisrajalla olevan köyhyyden. Tämä on myös maailmanlaajuisesti mahdollista, evoluutiosta riippumatta (on myös evoluution ansiota, että lapsiluku on alkanut vähentyä, vaikka lapsikuolleisuus on alentunut). Mitkään naisten ja miesten väliset isotkaan käyttäytymiserot eivät estä naisten ja miesten poliittisten vaikutusmahdollisuuksien tasaamista, kunhan lasten hoitoon ja muu perheeseen liittyvä toiminta jaetaan tasaisemmin.

Vanhasen kirja kertoo, missä evoluutioteoreettisessa yhteiskuntatieteessä menttiin kymmenkunta vuotta sitten. Siitäkään valtaosa politiikan ja yhteiskunnan tutkijoista ei tiedä mitään, joten kirja kannattaa lukea! Yhteiskuntatieteellisen evoluutioteorian nykytilanne on jo toinen – vähemmän deterministinen ja pessimistinen.

Kirjallisuus

- Lynn, Richard ja Vanhanen, Tatu 2006. *IQ and Global Inequality*. Washington Summit Publishers, Augusta, Ga.
- Pertti Töttö 2005. Kuvaako älykkyydosamäärä mitään? *Tieteessä tapahtuu* 1/2005, 33–34.
- Töttö, Pertti 2006. www.skepsis.fi/lehti/2006/2006-2-niemela3.html
- Roos, J P 2007. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/lynnvanhanen.htm>

Kirjoittaja on sosiaalipoliitikan professori Helsingin yliopistossa.